

יוסף גולדנברג

"זמרשת" היא "חברה לתועלת הציבור" (מעין עמותה) של חברים ספורים מקרב חברי פורום מוסיקה עברית ישנה וחדשה באתר תפוז,¹ שהתוודעו זה אל זה באמצעות הפורום והחליטו להתמקד כמה שהם מכנים "פרויקט חירום להצלת הזמר העברי המוקדם", בעיקר עד קום המדינה. מלבד פרופ' שי בורשטיין מאוניברסיטת תל-אביב כל חברי הקבוצה צעירים יחסית (הבוגרת בהם ילידת 1971) ואינם מוסיקאים מקצועיים כלל. מלכתחילה ברור שתרומתם של חובבים תוגבל להבאת חומרים ראשוניים – בראש ובראשונה איסוף והנגשה של שירים ישנים ולפעמים שכוחים – ואולם אפילו בתחום מקצועני, כגון אסטרונומיה, יש נושאים שבהם פועלם של חובבים, המעניקים מרצם ומזמנם, רבי-ערך, כגון גילוי כוכבי שביט.² גולת הכותרת של פעילות "זמרשת" היא אתר האינטרנט (נחנך במרץ 2008).³ מלבדו הקבוצה מקיימת אירועי שירה בציבור בהנחיית נ'גה אשד, והם מוקדשים רק לשירים שקדמו להקמת המדינה. לאירועים האלה תפקיד כלכלי במימון הקמת האתר ובתחזוקתו, אך גם תפקיד מהותי בהעלותם מתחום הנשייה שירים נשכחים שאין להם הקלטות זמינות, ובהספקת ביצועים לשירים נוספים שאין להם הקלטות, שאפשר להעלות לאינטרנט באופן חוקי. עד כה (יולי 2008) היו שישה אירועים (מנובמבר 2007). נכחתי בשניים האחרונים, ומקצת דבריי עוסקים גם בהם.

אתר "זמרשת" דומה במידת מה לקודקס כתבי-יד. בהיותו קובץ, הכולל חומרים מגוונים אך בעלי מכנה משותף, יש עניין בהבנת המכלול והעקרונות המנחים אותו (לאו דווקא במודע). בירורם עשוי להעמיק את הבנתנו בסוגיית מקומם התרבותי ואף הפוליטי של השירה בציבור בכלל ושל הזמר העברי המוקדם בפרט. בכל זאת למוסיקאים ולמוסיקולוגים עיקר העניין בקודקס הוא עיון פרטני בחומרים הכלולים בו, ובזאת יעסוק הסעיף האחרון בביקורת זו.

לב האתר הוא בכמות נכבדת של שירים (635 שירים ביום 15.7.2008) בתמלילים, ורובם המכריע (565 ביום 15.7.2008) גם בקובצי קול (תווים מופיעים כיום לשירים מעטים בלבד). שירים אחדים מופיעים ביותר מלחן יחיד, ולפעמים מופיעה יותר מהקלטה אחת לשיר. רבים מהתמלילים מנוקדים בידי חבר "זמרשת", אביתר כהן, באופן תקני כמעט לגמרי; זה הישג נאה בהתחשב שהנקדן הוא חייל צעיר בלא השכלה פורמלית בעריכה. מלבד האפשרות לבחור שירים להאזנה אפשר גם להאזין ל"רדיו זמרשת"

¹ כתובת הפורום: <http://www.music.tapuz.co.il>

² ראו, למשל: K. S. Krishna Swamy, *Physics of Comets* 2nd ed. (Singapore: World Scientific Publications, 1997), p. 6

³ שי בורשטיין לא השתתף בבניית האתר בפועל באורח אינטנסיבי בשל שהייתו בחו"ל. למען הגילוי הנאות אני עצמי העברתי לחברי "זמרשת" מפעם לפעם מידע המופיע כיום באתר, ובכלל זה מידע שגיליתי בעת הכנת ביקורת זו.

ברצף לכל השירים או לערוצים נבחרים, הכוללים ערוץ שירי ילדים וכן ערוצים עונתיים, למשל בחגים. מאגר השירים וההקלטות גדול מאוד, וחסרי היכרות בסיסית עם הרפרטואר עלולים לטבוע בו ללא יכולת הבחנה בין שירים מוכרים לנדירים. יש אפשרויות חיפוש לפי מילים מתוך השיר, אך אין חיפוש לפי מילות מפתח או חלוקה נושאית או תקופתית, כגון לפי עליות. עקרונית נרשמות באתר שנות כתיבה לשירים ושנות הקלטה לביצועים, אך המידע עדיין חלקי מאוד. יש באתר אפשרות דפדוף או חיפוש ברשימת השירים, ובה מצוינות גם אתחלתות התמלילים, שהן לעזר מיוחד בהבחנה בין שירים שוויוכותרת, כגון "אני מאמין" ("שחקי שחקי" וגם "אני מאמין באמונה שלמה"), ולזיהוי שירים ששם הרשמי מוכר פחות, כגון "היורה" ("גשם גשם משמים"). כמו כן יש אפשרות דפדוף או חיפוש יוצרים ומבצעים, ומדפיהם אפשר להיכנס אל רשימת השירים של היוצר או המבצע.⁴ נתמקד במוסיקאים: על דמויות אחדות (כגון המלחינים מרדכי זעירא ויואל ולבה) ועל שירים אחדים (כגון "אגדה" [על שפת ים כינרת]) יש פירוט ומידע נוסף באתר, שבמקרים אחדים הוא מפורט למדי. לעתים אין למידע באתר תחליף במקורות מודפסים (כגון המידע על אהובה צדוק מאת עמי ירימי), וגם במקרים אחרים המידע אינו נופל מן המידע בערכים אנציקלופדיים, שבהם מסתכם בדרך כלל החומר הקיים בדפוס.⁵ שלא כמו בוויקיפדיה המידע הקיים באתר אושש ממקורות מוסמכים מודפסים או ראשוניים, ובייחוד נכתב בידי

⁴ כדי להפש אישיות רק בפונקציה מסוימת יש להיכנס ל"חיפוש שירים מתקדם". למשל, אם מחפשים רק את השירים שידיה אדמון מבצע בעצמו, בחיפוש המתקדם אפשר להגיע באופן ממוקד לשני השירים – "שדמתי" ו"שיר הגמל" – המופיעים באתר בביצועו. לעומת זה בעת כניסה לשירי ידיה אדמון מתוך רשימת מבצעים בלבד מגיעים לכלל שיריו באתר גם בביצועים אחרים.

⁵ ערכים על מלחיני זמר עברי מוקדם מופיעים באנציקלופדיה האלה: ישראל שליטא, **אנציקלופדיה למוסיקה: אישי המוסיקה הכללית והיהודית**. תל אביב: יבנה, המהדורה האחרונה משנת 1996; *New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2nd ed., ed. Stanley Sadie. Macmillan: London, 2001; ed., eds. Michael Berenbaum and Fred Skolnik. Macmillan: Detroit, 2007. לגבי מבצעים אחדים אפשר למצוא ערכים אמנים מאת יורם רותם, עורך מגלי צה"ל, באנציקלופדיה **מומה**: <http://mooma.keshet-tv.com>. חיבורים מונוגרפיים קיימים רק על דמויות ספורות בזמר העברי המוקדם. ראו בייחוד: גילה אוריאל (עורכת), **יצחק אדל: משנתו בהינדון ובמוסיקה**. תל-אביב: מכון למוסיקה ישראלית, תש"ם; מנשה רבינא, **יואל אנגל: חייו ויצירתו**. ירושלים: מחלקת תרבות של הוועד הלאומי לארץ-ישראל, תרצ"ו; וכן **יואל אנגל והמוסיקה היהודית**. תל-אביב: המוסד למוסיקה בעם, תש"ז; אליהו הכהן, "ליוות אותי, ארצי": על מרדכי זעירא ושיריו", בתוך: **לילה לילה: משירי המלחין מרדכי זעירא**, בעריכת גיל אלדמע (תל-אביב: מפעלי תרבות וחינוך, 1998), עמ' 2–19; סול ליפצין, **אליקום צונזער משורר עמו**. תל-אביב: טברסקי, תשי"ד; מנשה רבינא, **יהיחזיקי לי ומחברו ברינש הוא נוח שפירא**. תל-אביב: מפעלי תרבות וחינוך, 1966; מוקי צור, **יהודה שרת: גיבור תרבות**. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2000; גילה פלם, **פעולתה המוסיקלית של ברכה צפירה בארץ-ישראל בשנות ה-30 וה-40**. עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, תשמ"ב; שמעון לביארי, "הצ'יובטרון: הלהקה הצבאית של הפלמ"ח", **במה** 155–156 (2000), עמ' 39–56. תיעוד ראיונות עשיר ומפורט במיוחד הביאה ציפורה פליישר, **תולדות שיר העם העברי**. עבודת גמר [תיכון], בית הספר הריאלי בחיפה, 1964. ראו גם ריאיון מתועד עם משה וברטה וילנסקי אצל אילנה קליימן, **המטאטא: התיאטרון הסטירי הא"י**. (עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, 1991), עמ' 165–172. אוטוביוגרפיות קצרות אחדות התפרסמו בתצליל, כגון ידידיה אדמון (גורוכוב), "פרקי חיים (אוטוביוגרפיה)", **תצליל** יא (תש"ם), עמ' 79–87. פרטים ביוגרפיים נדירים על אמני בידור תל-אביביים לפני קום המדינה מובאים אצל כרמלה טופלברג, **המוסיקה הפופולרית בתל-אביב (1930–1956)** (עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראילון, תשס"ב), עמ' 64–88.

חובבים מושבעים בעלי התמצאות אמתית בתחום. עם זה לא קיים תמיד תיעוד ישיר למקורות המידע. לגבי נסיבות כתיבת השיר "אגדה" ("על שפת ים כינרת"), למשל, מובאות "גרסה עממית" ו"גרסה רשמית" ללא ציון מקורות.⁶

האמינות היחסית של אתר לא מחקרי היא סגולה בולטת על רקע הטעויות הנפוצות עד היום בחוברות נלוות לתקליטורים, אפילו כאלה שיצאו לאור על ידי "העמותה למורשת הזמר העברי" בראשות נחום היימן, ואשר יש להם מגמת שימור. ודאי לא נמצא כאן השערות בעלמא כדרך שהופיעו על תקליטי חבורת "שירו שיר" בשנות השישים.⁷

אתר "זמרשת" כולל גם סעיף "עיון נוסף", ובו הפרדה ל"מאמרים מחקריים" ול"כתבות, מאמרים והרצאות ברשת" וכן "להקות צבאיות" – סעיף נוסף, שאינו אלא סקירה מאת רמי סמו, שדינה להיכלל בקטגוריה השנייה. עצם ההבחנה בין שתי הקטגוריות מבורכת וראויה, אם כי החומרים עצמם אינם מתמסרים לה באופן חד. בינתיים מופיעים שלושה חיבורים מחקריים, ומהם שניים שיצאו לאור בדפוס: מאמר פרשני-אפולוגטי מאת אריאל הירשפלד, שהופיע בפעם הראשונה במוסף "הארץ" ואחר כך באוסף מאמרים אקדמי מפרי עטו; וכן מאמר כללי מאת יוסף ספיבק, המופיע בגרסה בלא הערות שוליים מתוך פרסום, שהוא עצמו תקציר מתוך סדרה ארוכה של כתובת מפורטות יותר בעיתון "רוקדים"; המאמר השלישי מאת שולמית מרום לא התפרסם בדפוס כמות שהוא, ואינו אלא נוסח הרצאה שהשמיעה ביום העיון "מי אני? שיר ישראלי" לשנת תשס"ח. חיבור זה פונה בהחלט אל הציבור הרחב יותר משהוא פונה לאנשי מקצוע. יש לקוות שמסגרת זו תתעשר וייתרמו אליה גם חיבורים מחקריים שלמים נוספים, בייחוד עבודות מוסמך, שיש בהן עניין לא רק לקומץ מוסיקולוגים, ותוכנן לא פורסם בספרים או במאמרים בכתבי-עת.⁸

---

⁶ "הגרסה העממית" מובאת אצל עופר גביש ועדי אדר, **שיר לדרך: טיולים בשירים ובסיפורים** (תל-אביב: עם עובד, 2004), עמ' 36. גם "הגרסה הרשמית" (אולי על פי אליהו הכהן) מושתתת על עדויות. מבחינה מתודולוגית שימוש מושכל בעדויות ראשוניות מן הדין שיהיה מתוחכם. מופת לשימוש כזה ימצא אצל אניטה שפירא, **יגאל אלון: אביב חלדו**. בני ברק: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2004. שפירא שואבת מידע גולמי לא מועט מהאוטוביוגרפיה של יגאל אלון, אך מודעת להיותה "דיוקן רומנטי" (עמ' 43), אינה מהססת לפסול פרט ש"אינו מתקבל על הדעת" (עמ' 57) ואף מתבוננת כפסיכולוגית ומזהה "הערה חושפנית של יגאל המבוגר", המשתרבת לתיאור אירוע מן הילדות (עמ' 61). לבעיה מתודולוגית בהערכת מקורות ראשוניים בתחום הזמר העברי ראו, למשל, עדויות סותרות של האמרגן משה ואלין והמלחין משה וילנסקי על יחסה של שושנה דמארי לשיר "כלניות" מובאות אצל נעמה רמות, "ראיון עם 'לי-לה-לו' – בימה לרבינו בארץ ישראל", **מנעד** 5 (2005), עמ' 9, בכתובת: <http://www.biu.ac.il/hu/mu/min-ad05/he/lilalo.pdf>

⁷ למשל, בדפים המצורפים לתקליט **שירו שיר עם מאיר הרניק** מתואר "שיר השומר" (למה עזבתיני) כ"אולי השיר העברי הראשון שהושר בתחילת ימי היישוב ומרעיד עוד היום את ליבות הסבא והסבתא". לאמתו של דבר, מחבר המילים, עמנואל הרוסי, נולד רק ב-1903, יותר מעשרים שנה לאחר "תחילת ימי היישוב", והשיר הופיע בראשונה בהצגת תאטרון "המטאטא", "המנון לתוצרת הארץ: כל בו א"י" ב-1933.7.2. פרטי התכנייה מופיעים אצל אילנה קליימן (לעיל, הערה 5), עמ' 94-95.

⁸ למשל: נתן שחר, **המוסיקה והמלחין בקיבוץ: היבטים מוסיקליים וסוציולוגיים**. עבודת מוסמך, אוניברסיטת ברא-אילן, תשמ"א; אוקמא שפרן, **רפרטואר של שירים לילדים בישובים בעמק יזרעאל בין שנות העשרים והארבעים:**

עוד קישורים מאתר "זמרשת" מפנים לאירועי זמר ולאחרים עם עוד שירים. קהל היעד של האתר הוא הציבור הישראלי הרחב. האתר בעברית בלבד, ואינו נגיש למי שאינו קורא עברית. גם אם מועיל עקרונית להוסיף שמות שירים באנגלית או בתעתיק לטיני, הבחירה להימנע מכך או להוריד זאת למקום אחרון בסדר העדיפויות ראויה וברוכה.

קורפוס השירים הקיים כיום

שלא כקודקס חתום של כתביידי קודקס מקוון משתנה כל העת ובעיקר גדל. שאיפת בעלי האתר היא לכלול את כל השירים העבריים עד קום המדינה בכל ההקלטות הזמינות להצגה חוקית. כאמור, בינתיים מופיעים 635 שירים, ואולם אחדים מן השירים הידועים ביותר עדיין חסרים, כגון "הבה נגילה", "היו לילות", "לילה לילה", "הטנדר נוסע" ו"שיר השומר" (למה עזבתיני). רבים מן השירים הקיימים אינם ידועים ביותר. המחפש את "כלניות", למשל, ימצא לצד שירם של אלתרמן ווילנסקי עוד שני שירים, שזה שמם (מהם אחד בשני לחנים), והמחפש את "קן לציפור" (שמו הרשמי "קן ציפור", אך הוא מאותר גם לפי האתחלתא) ימצא את לחני אורי גבעון ונחום נרדי, אך לא את הלחן המוכר של יצחק אדל. ריבוי השירים הנשכחים אינו מקרי, והוא נובע ממגמה מרכזית של "זמרשת" – שימור כלל הרפרטואר. רפרטואר היעד מתמקד בשירים שהיו מוכרים ומזוהים בפועל לפני קום המדינה, ובייחוד בשירים שאמנם עדיין מוכרים בקרב ציבור קטן מקרב ותיקי הארץ, אך נעלמו לחלוטין מרפרטואר הזמר הפעיל בשירה בציבור.

מן הקורפוסים הקיימים היום במחקר המועמד הקרוב ביותר להשוואה הוא הקורפוס בן 450 שירים מתקופת היישוב, שבנתה יעל רשף על סמך בדיקה לא לגמרי שיטתית של מידענים. כיום באתר 242 שירים מהקורפוס העיקרי של רשף (53.8% מקורפוס רשף, 38.1% מקורפוס "זמרשת"), מהם 234 גם בהקלטה, ועוד 27 שירים מתוך רשימה של עוד 84 שירים "מסופקים", שהושרו בפועל, אך היקף תפוצתם היה מצומצם, ומהם 25 גם בהקלטה.⁹ קורפוס נוסף מעניין להשוואה הוא רשימת "שירי הרפרטואר", שנדפסו עד 1950 בארבעה פרסומים לפחות, המופיעה אצל נתן שחר.¹⁰ רק 328 משירי "זמרשת" (51.7%) מופיעים ברשימה של כאלף השירים של שחר; היתר נדפסו פחות פעמים, ויש שלא

השתקפות של מגמות אידאולוגיות מנוגדות. עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, 1996. זכויות היוצרים לעבודות מוסמך דוקטור שייכות למוסדות האקדמיים, שבהם נכתבו.

⁹ יעל רשף, **הזמר העברי בראשיתו** (ירושלים: מוסד ביאליק, תשס"ד), עמ' 270–290. רשימת השירים ה"מסופקים" מופיעה רק בעבודת הדוקטור של רשף, שעליה הושגה הספר. ראו: **הזמר העברי ביישוב החדש בארץ-ישראל: בחינה בלשנית.** (עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, תשנ"ט), עמ' 410–412.

לצורך מטרותיה הדירה רשף מרשימתה שירים למילים מהמקורות. הספירה אינה מדויקת, בעיקר משום שב"זמרשת" מופיעים לחנים שונים לטקסט אחד בדרך כלל כשירים נפרדים.

¹⁰ נתן שחר, **השיר הארץ-ישראלי בשנים 1920–1950: היבטים סוציו מוסיקליים ומוסיקליים** (עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, 1989), כרך נספחים, עמ' 20–38. שלא כמשתמע מהכותרת מושא מחקרו של שחר כולל שירים למן שנת 1880 (שם, כרך ראשי, עמ' 6).

נדפסו כלל. רלוונטי גם אוסף 800 השירים, שעמד בבסיס מחקרו של הרצל שמואלי על אודות הזמר הישראלי, ונועד לכלול רק לחנים מקוריים, אמנם לא רק עד קום המדינה, אך בעיקר מן התקופה היא.¹¹ ענבל פרלסון זיהתה נכונה כי "שמואלי בחר בקורפוס, שזכה ללגיטימציה הממסדית ביותר", ש"עצם כניסתם של ה'זמרים' מצביעה על מיון וברירה קודמים" וש"שמואלי בעצם משחזר בתהליך הפוך את הקריטריונים של המיון, שאפשר ל"זמר" להיכלל בקורפוס".¹² דבריה של פרלסון נכתבו מתוך ביקורת, אך למעשה הם מתארים בנאמנות את מטרתו המכוונת של שמואלי – "לעמוד על אופיים של לחנים [ובהמשך גם תמלילים], המהווים חטיבה רבת משמעות ורבת חשיבות בתוך כלל הלחנים, שנוצרו בארץ ושהם 'ישראליים' מכוח תכונות מספר".¹³ שמואלי כלל ביוזעין שירים לא מוכרים והדיר שירים מפורסמים, כגון "ואולי", לפי מטרתו הוא. בשלב זה משותפים לקורפוס שמואלי ולרפרטואר "זמרשת" 205 שירים (32.3% מרפרטואר "זמרשת", 25.6% מקורפוס שמואלי), ומהם 181 גם בהקלטה. דווקא בגלל הבחירה המכוונת של שמואלי בשירים לא מוכרים אין להעריך את החלק היחסי המופיע ב"זמרשת" כנמוך. כמו כן 198 שירים מרפרטואר "זמרשת" (31.2%) מופיעים או נזכרים באנתולוגיה של נתיבה בן-יהודה.¹⁴ השוואת הקורפוסים מאירה אותם אהדדי. מעניין גם לגלות כי לא פחות מ-213 שירים (33.5%) מרפרטואר "זמרשת" אינם מופיעים באף לא אחד מהקורפוסים הנזכרים, ומהם 176 שירים (27.7% מכלל רפרטואר "זמרשת") אף קיימים בקובץ קול. מקצתם חוברו לאחר קום המדינה, כגון "ענה לי" או "אני נושא עמי" (חובר בתשי"א ונעשה מוכר רק בשנות השבעים בעקבות הקלטה מסחרית), או בתקופת מלחמת השחרור ממש, ולכן לא נכנסו לקורפוסים של רשף ושל שחר – לרבות "הרעות" ו"האמיני יום יבוא". ואולם מעניין לגלות עוד שירים הקיימים ברפרטואר שירי ארץ-ישראל העדכני (לשנת 1993) על פי המשתקף בקורפוסים שמציגה טלילה אלירם:¹⁵ "אבינועם בחור כארז", "אור

¹¹ הרצל שמואלי, **הזמר הישראלי: עיונים בסגנונו, מבנהו ומילותיו** (תל-אביב: המרכז לתרבות ולחינוך, 1971), עמ' 179–190.

¹² ענבל פרלסון, **שמחה גדולה הלילה: מוזיקה יהודית-ערבית וזהות מזרחית** (תל-אביב: רסלינג, 2006), עמ' 45.

¹³ שמואלי (לעיל, הערה 11), עמ' 1.

¹⁴ נתיבה בן-יהודה, **אוטוביוגרפיה בשיר וזמר**. ירושלים: כתר, 1990.

¹⁵ טלילה אלירם, **בוא, שיר עברי: שירי ארץ ישראל – היבטים מוזיקליים וחברתיים**. חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, תשס"ו. אלירם מציגה שני קורפוסים: הקורפוס שבדקה בפועל כלל 170 שירים (לאחר ניפוי לפי כמה מדדים) מתוך 198 שירים, שהציעו אנשים העוסקים בשירי ארץ-ישראל. רשימת שירי הקורפוס הנחקר מופיעה בעמ' 212–217. זו רשימה ממוספרת וכרונולוגית פחות או יותר. עד קום המדינה חוברו, כנראה, כל השירים עד מס' 61, למעט מס' 8 ("כל העולם כולו"), וכנראה בתוספת מס' 85 ("דודי צח ואדום"). לצד הקורפוס מופיעה רשימה של 266 שירים, שזמרו בפועל באירועי שירה בציבור, שבהם נכחה המחברת (שם, עמ' 218–226) ואשר אי-הכללה בהם הייתה אחד הקריטריונים לניפוי שירים מהקורפוס הנחקר. משקלו של הזמר העברי המוקדם עד מלחמת השחרור (ועד בכלל) רב באופן ניכר בקורפוס הראשון לעומת השני – 61 שירים מתוך 170 (35.9%) [מהם 38 כיום ב"זמרשת"] לעומת 65 שירים מתוך 266 (24.4%) [מהם 34 כיום ב"זמרשת"]; התופעה מעידה על הטיה כלפי הזמר העברי המוקדם אצל המידענים, שבחרה אלירם. השירים ברשימה זו אינם ממוספרים. הם מופיעים מתוארכים, אך בתאריכים נפלו שגיאות. אירועי השירה בציבור המתועדים היו בשנת תשנ"ג בערך, שכן נכללים שם להיטים אחדים שעדיין היו טריים בשנה זו (לרבות "אני בא" ו"תותים", שסגנונם בלתי

הבצלות" ו"אהבת הדסה" (שרשף ושמואלי היו מנועים לכלול כי לא בתקופת היישוב חובר והולחן) וכן שירים נוספים מוכרים עד היום כשירי ילדים (למשל "הפרח לפרפר").¹⁶ לצדם אכן מופיעים גם שירים נדירים מאוד, כגון שירים שאותרו במיוחד לרגל אירועי "זמרשת" ברחובות ובירושלים – השיר "רחובות", שבמקורו הופיע בסרט תעודה על יובל המושבה מבית סרטי כרמל, ו"המנון לפתיחת האוניברסיטה העברית" וכן מעט שירים שמעולם לא זכו לתפוצה כלל ארצית (בעיקר מעין־חרוד). עם זה בליבתו של רפרטואר "זמרשת" עומדים שירים שהופצו באופן רשמי, ולכן נדפסו רבות והופיעו ברשימת "שירי הרפרטואר", שערך שחר, ואף זכו ב"משקל פרסום" גבוה (כגון "תפילת גשם")¹⁷ וכן הלמו את האתוס הציוני, ולפיכך נכללו או היו מתאימים להיכלל בקורפוס שמואלי – ובכל זה נשכחו ונדחו לחלוטין מהרפרטואר העדכני של שירה בציבור. לצדם אפשר למצוא ב"זמרשת" שירי תנועות נוער (כגון "לילה, דממה") המוכרים כיום, ואשר הקלטותיהם בשנות השבעים זכו לשידורים ממסדיים), אך לא הופיעו בדפוס כשהיו חדשים (ולכן רשף מציינת שמצאה אותם רשומים רק בפנקסי שירים פרטיים). ההעדפה ה"ציונית" וגם מידת ההשתמרות של השירים באות לידי ביטוי ברפרטואר אלתרמן: מקרב שישה־עשר "שירי הזמר" בספר שיריו הקלים לא פחות משלושה־עשר מופיעים ב"זמרשת" – ובהם שירים שנשכחו זה מכבר, כגון "דרך נתיבה" – אך מכלל אין ספור פזמוני מופיעים רק מעטים.¹⁸

אכן, אף שאתר "זמרשת" אינו בררני במוצהר, מועט בו מקומו של הרפרטואר הסולני, שאינו הולם שירה בציבור. עולה השאלה עד כמה נכון לזהות את ז'אנר שירי ארץ־ישראל כחופף לרפרטואר שירה בציבור, כטענת גיל אלדמע ואחרים.¹⁹ ברפרטואר מאוחר יותר קיימים שירים שסיווגם הז'אנרי הוא כשירי ארץ־ישראל, אף שאינם מזוברים כלל בשירה בציבור מפאת מורכבותם (בעיקר מקרב לחנים כרומטיים מאת אלכסנדר ארגוב, אך אפילו בלחנו הדיאטוני "אהובתי שלי לבנת צוואר"). להבנתי, גם בזמר העברי המוקדם יש שירים כאלה, ואפילו כאלה ש"הולמים את הניב הישראלי", כגון "הטנדר נוסע", שיר בשלושה חלקי מנגינה שונים ללא חזרות פנימיות ומנעד גדול יחסית אם כי דיאטוני בעיקרו. מיעוטו של הרפרטואר הבידורי התל־אביבי ב"זמרשת" נובעת בעיקר מאי־זמינותו ורק בעקיפין ממקומו

ארץ־ישראלי בעליל) ואף לא שיר אחד מן השנים שלאחר מכן. תהליך בחירת השירים אינו מבואר בספר (האירועים מתוארים בקיצור נמרץ בעמ' 130), ומוסבר בלא פירוט מלא בעבודת הדוקטור, שעליה מושגת הספר: טלילה אלירם, **לאפיונם החברתי והמוסיקלי של שירי ארץ־ישראל**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראיילן, תשס"א.

¹⁶ באנתולוגיה הפרדיגמטית של שירי ילדים **מאה שירים ראשונים** בעריכת דניאלה גרדוש ותלמה אליגון. (תל־אביב: כנרת, [תשמ"א]) חוברו כמעט כל השירים לפני קום המדינה. 41 מהם קיימים ב"זמרשת", ורובם המכריע גם בקורפוס רשף.

¹⁷ להסבר "משקל הפרסום" ראו שחר (לעיל, הערה 10), עמ' 21–26.

¹⁸ ראו: נתן אלתרמן, **פזמונים ושירי־זמר** בעריכת מנחם דורמן ורינה קליווב. תל־אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ז [כרך א]; תשל"ט [כרך ב].

¹⁹ ראו: אלירם, **בוא שיר עברי** (לעיל, הערה 15), עמ' 17.

השולי בקנון. עם זה מופיעים שירים אחדים מתוך תכניות "המטאטא" וכן שירו של נתן אלתרמן "מה לעשות" מעדלאידע תרצ"ד.²⁰

תובנות ומתחים מאחורי פרויקט "זמרשת"

חבורת "זמרשת", בוודאי, מונעת מתוך אהבה גדולה לזמר העברי המוקדם, אך ספק אם אהבה זו נובעת ממשיכה אסתטית טהורה. שירה בציבור של שירי ארץ-ישראל היא אפיק לניחוח רגשות של אהבת המולדת (לפחות ברובד המודע) ושל התלכדות חברתית. לכך יש עדויות כבר מראשית הציונות, וזה תפקיד עיקרי שלה גם בימינו בחוגים הממשיכים בפעילות זו.²¹ ואולם תחושות דומות אפשר להעביר גם באמצעות שירי ארץ-ישראל חדשים. הזמרת אילנית, למשל, כותבת על עטיפת תקליטורה החדש **ישראלית**: "בפרוש 60 למדינה אני מבקשת לתרום לשמחת החג צרור שירים חדשים, אשר יש בהם כדי לבטא את הקשר האמיץ שיש לי עם מולדתי".²² מקצת השירים החדשים הללו הם בעצם בוסה-נובות, אך לא נועדו לבטא זהות ברזילאית, אלא ישראלית.²³ המיוחד ב"זמרשת", כמובן, הוא ההתמקדות בזמר עברי מוקדם. טעם אפשרי להגבלה זו היה עשוי להיות – אך דומה שאיננו, מכל מקום לא במודע – ההכרה בפער בין הזמר העברי המוקדם ובין שירי ארץ-ישראל מאוחרים יותר, כגון מאת נעמי שמר; פער שההכרה בו היטשטשה בעידן הרוק. למשל, פסטיבלי הזמר הראשונים נתפסים בדיעבד כמייצגי פרימה פרקטיקה מהוגנת, שקדמה למסחור שחל בהם בשנות השבעים, אך מעניין שכבר הפסטיבלים הראשונים עוררו התנגדות;²⁴ נעמי שמר בראשית דרכה כתבה פרודיה על סגנונות שקדמו לה, כגון שירי עמנואל זמיר והשירים שכתב משה וילנסקי בשביל שושנה דמארי, מתוך תחושת נבדלות מובהקת מסגנונות אלו,²⁵ ודב זלצר פתח תכנית רדיו שבה היה אמור להציג את שיריו הישנים במגמת ערגה לעבר באמירה "לא אלאה אתכם בשירי הויהו" בטרם השמיע משיריו הפחות ארץ-ישראליים החל מ"דבר אלי בפרחים".²⁶

²⁰ השיר נדפס בפעם הראשונה ב**טורים** א, עמ' כ"ט-ל (י"ג אדר תרצ"ד). קביעת העורכים "פזמונות לפורים תרצ"ג" ב**פזמונים ושירי זמר** (לעיל הערה 18, עמ' 213 ו-408) היא שגגה שיצאה מפני שכרך א של **טורים** החל בתרצ"ג.

²¹ שמואלי (לעיל, הערה 11, עמ' 107-113); אלירם, **בוא שיר עברי** (לעיל, הערה 15), עמ' 112-159.

²² אילנית, **ישראלית**. (NMC, 2008).

²³ בתחילת הקריירה שלה שרה אילנית בבוסה-נובה ציונית דומה את "אשמת הכינרת" בלחן משה וילנסקי. ייתכן שאז, בסוף שנות השישים, הורגש יותר הסגנון הלטיני הזר.

²⁴ לסקירה מאוזנת של הפסטיבלים הראשונים ראו: שפרה פירסט, **פסטיבלי המוסיקה הפופולרית כראי של תמורות בחברה הישראלית**. (עבודת מוסמך, אוניברסיטת בריאילון, תשנ"ט), עמ' 33-35, 37-42.

²⁵ "וריאציות על השיר בגלל מסמר", שביצעה יונה עטרי, נכתבו בתחילה בשביל תכנית הרדיו "שלושה בסירה אחת" ושולבו לאחר מכן בתקליט **יוסי חזקיונה**. יוסי פלס חריג ברגישותו לפער בין השירים בסגנון עממי מאת עמירן, למשל, ובין שירי ששה ארגוב, למשל. ראו יוסי פלס, "בשיר הישראלי אין שום דבר ייחודי", **הארץ** 9.1.1998, עמ' 4.

²⁶ **שלא ייגמר לעולם עם דב זלצר, סיפוריו ושיריו**, רשת ג של קול ישראל, תשס"ג [?]. אין בידי תאריך מדויק. דב זלצר החל להלחין שירים בראשית ימי המדינה, והגבול הכרונולוגי בין סגנונותיו חל בראשית שנות השישים. גם שירים כ"דבר אלי בפרחים" שמלכתחילה נתפסו כאישיים נספגו בסוגת שירי ארץ-ישראל.

אכן, לזרם המרכזי של הזמר העברי המוקדם, החופף בערך למה ששי בורשטין מכנה "זמרי 'שורשים'", סגולות ייחודיות, הכוללות לשון מוגבהת ומנגינות מאופקות, שתאמו את האתוס החלוצי.²⁷ זה לב הרפרטואר, שבו התמקד הרצל שמואלי בבסיס מחקר על הזמר הישראלי, שנזכר לעיל. ב"זמרשת" הקו המנחה אינו מגביל כל כך. לצד זמרי "שורשים" מופיעים שירים באידאלים סגנוניים אחרים לחלוטין – המנונים מזה ושירים משתפכים מזה – לא פעם למנגינות זרות (קלסיות או עממיות).

ההתמוגגות משירים מנוגדים כל כך מלמדת שהיא נובעת יותר מהזדהות עם הרעיון הציוני ופחות עם הפרטים האמנותיים של השירים (ודאי הפרטים המוסיקליים). האומנם נחשפת כאן מהות קיטשית? על פי תומס קולקה, "הקיטש מהתל בצרכניו: הם אולי סבורים שהם אוהבים (ומעריכים מבחינה אסתטית) את הסמל . . . על שום תכונותיו האסתטיות הסגוליות, אך בעצם פועל עליהם המטען הרגשי של הנושא שלו (שייתכן שאין לו ולא כלום עם הערך הסגולי של תוויו)."²⁸ לכאורה ראוי לסייג ולתהות אם אמנם ייתכן שלמטען הרגשי "אין ולא כלום" עם פרטי הסגנון והיצירה הספציפית: האין התכונות האנהרנטיות של הסגנון מגלמות את האידאל האסתטי הכרוך בעולם ערכים שלם?²⁹ בפועל דומה ש"זמרי 'שורשים'" מבטאים ערכים של החברה היהודית בתקופת היישוב (כגון איפוק סגפני), אך מעניין שבעת שהאתוס החלוצי היה בשיאו, בימי העלייה השנייה, עדיין לא רווחו בארץ שירים המשקפים עולם ערכים זה.

מקומו המרכזי של המטען הרגשי באהבה לזמר העברי המוקדם ב"זמרשת" הוא מודע (כעולה מדף הבית של האתר). יתר על כן, לפרויקט "זמרשת" כולו ואף להשתתפות בז'אנר האנכרוניסטי של שירה בציבור יש היבט פוליטי-תרבותי בבחינת הבעת אמון בצדקת הדרך הציונית כנגד רוחות פוסט-ציוניות, המנשבות באחרונה, ואולי הסתייגות מנהנתנות, מחומרנות וכיוצא באלה תופעות של החברה הבורגנית. כאן עולה השאלה "למי שייכים שירי ארץ-ישראל?" תיאור "אירוע זמרשת בחיק הטבע" בעיתון **מקור ראשון** עשוי לטעת רושם שאכן פרויקט "זמרשת" שייך לכל שדרות הציבור: "צעירים, מבוגרים, חילונים ודתיים התכנסו ממערב לקיבוץ נגבה באתר המנציח את זכר 73 הרוגי אסון המסוקים כדי לשיר בצוותא שירי אביב ופסח".³⁰ אכן, הופעתם של צעירים (יחסית, ולא רבים כל כך) באירוע זמרת זמר עברי מוקדם מזדקרת לעין, אך קהל אירועי "זמרשת", בפרט באירוע המסוים שהוא לאור מיקומו, בלט דווקא בהומוגניות סוציולוגית כמעט על טהרת החילונים. כל חברי "זמרשת" עצמם חילונים וכנראה בני המעמד הבינוני. ככל ששירי ארץ-ישראל עשויים לגרום הזדהות בחלקים רחבים של העם, כך הדבר

²⁷ לתכונות הלשוניות של הזמר העברי המוקדם ראו: רשף, **הזמר העברי בראשיתו** (לעיל, הערה 9); לאיפוק המוסיקלי של הזמר העברי המוקדם לעומת שירי נעמי שמר ואלכסנדר ארגוב ראו: יוסי ספורטה, **אפיון סגנון מוסיקלי (הזמר הישראלי) באמצעות עקרונות קוגניטיביים תוך שימוש בכלים חישוביים**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראיילן, תשס"ו; להקשר התרבותי-היסטורי ראו: יוסי גולדנברג, "השתקפותה של שלילת הגולה בזמר העברי", **קתדרה** 111 (ניסן תשס"ד), עמ' 129–148; שי בורשטין, "שירה חדשה-עתיקה": מורשת אברהם צבי אידלזון וזמרי 'שורשים', **קתדרה** 127 (תמוז תשס"ח), עמ' 113–144.

²⁸ תומס קולקה, **על קיטש ואמנות**. (ירושלים: מוסד ביאליק, 2001), עמ' 80.

²⁹ להסבר רעיון האידאל הסגנוני ראו: דליה כהן, **מזרח ומערב במוסיקה** (ירושלים: מאגנס, תשמ"ו), עמ' 170.

³⁰ ריקי רט, "גרניפס של המילים", **מקור ראשון** 13.5.2008. קישורית לכתבה מופיעה באתר "זמרשת".

כרוך בשיירי הזמר העברי, שעדיין מוקנים באמצעות מערכת החינוך הממלכתית, בעיקר סביב טקסים. ואולם, כפי שהראו סרוסי ורגב, מוסיקה פופולרית, לרבות שירי ארץ-ישראל, מתפקדת במסגרת מאבקים תרבותיים.³¹ על ההזדהות עם שירי ארץ-ישראל ניטש מאבק בין ה"ציונות הותיקה", בדרך כלל מצביעי מפלגת העבודה [בעבר?], כמו שזיהתה טלילה אלירם,³² ובין הציונות הדתית. לא בכדי כשמנתה יולי תמיר מגזרים רחבים של הציבור הישראלי, שאינם מזדהים עם שיר "הרעות", שהיה בעבר קונצנזוס לאומי, לא כללה את הציונות הדתית.³³ זו האחרונה מאמצת לה דימוי עצמי של יורשת הציונות החלוצית הקלסית.³⁴ שירי ארץ-ישראל, ובכללם זמר עברי מוקדם, ממלאים תפקיד מרכזי בטיפוח הדימוי הזה. אפילו עיתון **בשבע**, המוצף תוקפנות כלפי הציבור החילוני, יוצא מגדרו כדי לאמץ את המלחין נחום היימן וטוען שהוא מגדיר עצמו "דתי חילוני" מבית בית"ר.³⁵ ההזדהות בציונות הדתית עם שירי ארץ-ישראל באה לנתק את הזמר העברי המוקדם מתפקידו בעיצוב ההשתחררות מהגולה והחלפת ארון הספרים היהודי ולהחיל עליו המשכיות מן המסורת. רוב שירי ארץ-ישראל עשויים להישמע באהדה באוזני קבוצות יריבות, המעוניינות לזהות אותו בכיוונים פוליטיים מנוגדים. בשירים מסוימים המרחק בין הפרשנויות הפוליטיות למיניהן עשוי להתחדד. למשל, באירוע שירה בציבור בצביון דתי יתקבל באופן אחר "כן בקודש חזיתך" ("צמאה נפשי"), שיר מסורתי שאומץ בתנועה הקיבוצית וזומר דווקא באירוע "זמרשת", שנערך ליד קיבוץ נגבה, בלי שנתפס באירוע שהוא כמחזק זהות דתית.

בכלליות רפרטואר "זמרשת" כולל ממד של התרסה, שיש מתח בינו ובין הנחלת אמת ו"התנחלות בלבבות". מנחיל אמת, כדוגמת מיכאל וולפה, שהוביל תלמידים באקדמיה למוסיקה ולמחול בירושלים לעבד ולשיר זמר עברי מוקדם (ולא רק מוקדם), בורר רפרטואר, מנפה שירים בעלי תכנים רגישים ומתמקד בשירים בעלי אופי אישי. לעומת זה ב"זמרשת" בולט מקומם המרכזי של המנונים ושירי לכת חגיגיים ומנופחים. דומה שהוויתור על מגזר זה אינו עולה בקנה אחד לא רק עם מגמות שימור לשמן, אלא עם עצם השאיפה להזדהות ציונות נטולת פשרות.

ההמנונים כוללים גם שירים סוציאליסטיים, כדוגמת "גלגלי העולם" (ובו השורה "עולם ישן עד היסוד נחריבה") ואפילו האינטרנציונל, והם עשויים להיתפס כהתרסה אנכרוניסטית של זקני מפ"ם. לצדם בולטים שירים לאומניים, כגון "אנחנו" ("נבנה ארצנו"), ובסגנונות מוסיקליים אחרים "דונם פה

³¹ Motti Regev and Edwin Seroussi, *Popular Music and National in Israel* (Los Angeles: University of California Press, 2004), בעיקר עמ' 49–70.

³² אלירם, **בוא שיר עברי** (לעיל, הערה 15), עמ' 133. ראו אף תיעוד של בדיחות גזעניות על מצביעי ליכוד באירוע שירה בציבור של יורדים בארצות-הברית בראשית שנות השמונים: Moshe Shokeid, *Children of Circumstances: Israeli Emigrants in New York* (Ithaca: Cornell University Press, 1988), pp. 104–125, see pp. 116–117.

³³ יולי תמיר בריאיון לארי שביט, **הארץ** 13.8.1989, מצוטטת בתרגום אצל Regev and Seroussi (לעיל, הערה 31), עמ' 50–49.

³⁴ שם, עמ' 23, על סמך מחקרים סוציולוגיים קודמים.

³⁵ "בוא שיר עברי", **בשבע**, ח' באייר תשס"ד. הכתבה עוסקת גם בפעילות העמותה למורשת הזמר העברי, שהקים היימן,

והיא זמינה בכתובת: <http://www.inn.co.il/Besheva/Article.aspx/2720>

ודונם שם" ו"על גבעות שיח' אברק". באתר מופיע אפילו "אל-עריש" (ובו המילים "ועתה נאמצך אל ערינו") בביצוע להקת עמנואל זמיר, אשר הכללתו החריגה חרף זמן חיבורו המאוחר (מיד לאחר מבצע קדש) אומרת דרשני.³⁶ "אנחנו" שימש בתעמולת הבחירות של מפלגת "מולדת" בשנת 1988 בשילוב ציטוטים מכתבי ברל כצנלסון מתוך מגמה להראות כי עמדות המפלגה הימנית (החילונית בעיקרה בראשיתה), שמנהיגה רחבעם זאבי, יוצא הפלמ"ח, דווקא הן עמדות תנועת העבודה הקלסית, כאילו שלא ניטש גם בתקופת היישוב ויכוח על מדיניות ההבלגה. ואולם מעניין שבאירוע "זמרשת" לא שימשה הכללת השירים הלאומניים לניגוח השמאל, אלא להבעה עצמית של השמאל הציוני הוותיק נגד הפוסט-ציונות החדשה, התקפת שירים אלו בדיוק.³⁷ עם זה רפרטואר "זמרשת" אינו ממש שופר לשמאל הוותיק, ובאתר נכלל גם "שיר אסירי עכו" מאת זאב ז'בוטינסקי. אף שהפער התרבותי (בראי ההעדפות המוסיקליות) בין זקני מפ"ם ובין צעירי הקיבוצים גדול במיוחד, בימין החילוני חלים תהליכים דומים. למשל, לימור ליבנת, בתה של "זמרת המחותרות", שולמית ליבנת, אמרה בליל הפיגוע בדולפינריום בשנת 2002 שדאגה לבנה כי גם הוא בילה בדיסקוטק באותה העת.

תוכן פוליטי מובהק, שהושר באירוע "זמרשת", מופנה נגד הימין דווקא, והוא הבית על הסזון מתוך "רבותי ההיסטוריה חוזרת", אשר הושמט בשירון "משפחת הפלמ"ח", ושבו ונוסף בספרה של נתיבה בן-יהודה בליווי דברי פולמוס בשבח הסזון.³⁸ בן-יהודה דנה בשיר בעייתי אחר, "יום הדין גדול" ("סרסנוך יא מוחמד"), חושפת שמאז האירוע המתועד בו (בינואר 1944) עד מלחמת השחרור "כל הפלמ"ח שר אותו בגאווה רבה", ונגררת לאפולוגטיקה "אני דווקא מאוד גאה בזה שידענו להעלים אותו פתאום" מתוך ביטול העלמתו.³⁹ הכללת השירים הללו חושפת את נטייתה העמוקה של נתיבה בן-יהודה לגלות את האמת בלא כחל ושרק; המגמה באה לידי ביטוי בהכללת שירי רחוב רבים בספרה. הדרישה החוזרת ונשנית, שבן-יהודה מאמצת בתכנית הרדיו שלה, "נתיבה מדברת ומקשיבה", "לדבר רק על דברים טובים" מתבררת כניגוד גמור למשיכתה הטבעית ל"שרנות קיצונית", "צימאון למודעות" ו"יכולת שלא להסתיר את חולשותיה הרבות", כמו שחשף דן מירון בביקורת על ספר זיכרונותיה.⁴⁰ הדרתם של שירים הראויים להיות מוקצים מחמת מיאוס היא סוגיה אתית, בייחוד באתר שמגמתו העיקרית פונה

³⁶ "אל עריש" נעדר מתקליטור שירי עמנואל זמיר, שיצא לאור על ידי "העמותה למורשת הזמר העברי", אך שירי נקמה אחרים מאותה תקופה כלולים בו: "ושילחתי אש בחומת עזה" ו"קדשו עליה מלחמה". "אל עריש" משלב סיפוחים בלחן כמו כנעני, הסותר את מגמת ה"ידישקייט", שליוותה את מפעל ההתנחלות לאחר מלחמת ששת הימים.

³⁷ למתקפה פוסט-ציונית על שירי ארץ-ישראל, ובהם השירים שנזכרו ראו: אורן יפתחאל ובתיה רודד. "אנו מייחדים אותך מולדת": על נכותו של הפטריוטיזם הישראלי בזמר ובנוף, בתוך: **פטריוטיזם: אוהבים אותך מולדת בעריכת אבנר בן-עמוס** ודניאל בריטל (תל-אביב: דיונון, 2004), עמ' 239–274.

³⁸ חיים חפר והיים גורי (עורכים), **משפחת הפלמ"ח: ילקוט עלילות וזמר**. תל-אביב: ידיעות אחרונות, 1977; נתיבה בן-יהודה (לעיל, הערה 14), עמ' 200–201.

³⁹ בן-יהודה, שם, עמ' 180.

⁴⁰ דן מירון, "אילו נכתב בזמנו <מאמר ביקורת>", **סימן קריאה** 16–17 (1983), עמ' 519–521. הציטוט מעמ' 519. [לדעתי, אפשר לוותר על ההסבר. מי שיפנה למאמר, יבין את מה הוא מבקר] ביקורת על נתיבה בן-יהודה, "1948: בין הספירות" (ירושלים: כתר, 1981).

ליצירת הזדהות של הקהל הרחב.⁴¹ "יום הדין גדול" חריג בבוטותו, אך לגבי תפוצת השירים אלי קרב נחלקו הדעות. אליהו הכהן טען כי "מי שיסרוק את אוצר הזמר העברי . . . יופתע ממיעוט שירי מלחמה ומהעדר שירי ששון קרב", ואילו דן אלמגור קובע "איני בטוח כלל שמספר השירים הקוראים לשלום עם שכנינו הערבים יהיה באמת גדול ממספר השירים הקוראים לחרב ולחורבן".⁴² ברוח הצעתו של אלמגור בהמשך הדברים לבדוק בקונקורדנציה את הערכים "דם" ו"חרב" בתנ"ך, בדקתי בחיפוש מילים כללי ב"זמרשת", ואלה התוצאות (נכון ליום 8.7.2008): שלום – 58 מופעים; מלחמה – 5 מופעים; קרב – 39 מופעים, מהם שישה במובנים אחרים של השורש, וגם בין המופעים האחרים נמצא, למשל, את "אל ארצי": "לא שרתי לך ארצי בשלל קרבות". לכאורה מוכח כי הצדק בוויכוח זה נוטה לצדו של אליהו הכהן. ואולם איני מאמין שזו שאלה אמפירית; זו שאלה של התבוננות על הצינונות. למשל, "שיר בוקר" ("בהרים כבר השמש מלהטת") נתפס על-ידי אניטה שפירא כ"המנון לבניית הארץ בדרכי שלום", ואילו אורן יפתחאל ובתיה רודד מעירים כי בשיר זה "הערבים אינם מוזכרים כלל, אלא כצל נוכח־נפקד".⁴³ בעצם, זה משפט ערכי לצינונות, שבו לכאורה במפתיע חוברים להדגשת כוחנותה הימין הוותיק והשמאל החדש (זה באהדה וזה באיבה). שפירא הראתה שהיה תהליך היסטורי, שבו היה ביישוב אתוס דפנסיבי, המושתת על הדחוקת העימות הלאומי בארץ וניסיון לצמצמו, עד אשר המרד הערבי הגדול והמאבק להקמת המדינה יצרו הסלמה, שלא אפשרה זאת.⁴⁴

כאן המקום להציב הרהורים וערעורים על הקלישאות המקובלות על שירה בציבור. שירה בציבור היא מכשיר שעשוי ללכד חברה, ועל כך אין המקטרגים חולקים, אך ערכיותו החיובית כבתפיסת "זמרשת" נגזרת מהערכת המטרה. למרבה המבוכה, שירה בציבור עם אקורדיון וחזרות מקהלה סדירות היו מקובלות גם בס"ס.⁴⁵ אין זאת אומרת שהמכשיר עצמו פשיסטי בהכרח, אלא שהוא עצמו נטול ערכיות.

⁴¹ השווה אל דיון בהשמטות קטעים מספרי היינריך שנקר: Carl Schachter, "Elephant, Crocodiles, and Beethoven: Schenker's Politics and the Pedagogy of Schenkerian Analysis", *Theory and Practice* 26 (2001), pp. 1–20.

⁴² אליהו הכהן, "לא חרב ולא בחנית", **פנים** 3 (1997), עמ' 66–70, ציטוט מעמ' 66–70; דן אלמגור, "מעלש, יא חבלן", **פנים** 4 (1998), עמ' 94–98, ציטוט מעמ' 98.

⁴³ אניטה שפירא, **חרב היונה: הצינונות והכוח 1881–1948** (תל-אביב: עם עובד, תשנ"ג), עמ' 291; יפתחאל ורודד (לעיל, הערה 37), עמ' 254.

⁴⁴ אניטה שפירא (לעיל, הערה 43) מדגימה בין השאר כיצד [השיר "אל ארצי"] "הביע בתמצית את תפיסתו של האתוס הדפנסיבי", ששלט ביישוב עד מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (עמ' 198), וכיצד ["זמר הפלוגות"] "מסמך את קו הגבול בין האתוס הדפנסיבי ובין האתוס של הלוחם" (עמ' 348). עם זה האתוס הדפנסיבי כלל גם את המיתוּזיה של אירועי תל-חי, ובכללה האדרת המוטו "טוב למות בעד ארצנו", עוד מועמד להדרה עכשווית מחמת פער אידאולוגי. מעניין שמשפט זה מופיע דווקא בשיר ששרד ברפרטואר המוכר: "עלי גבעה".

⁴⁵ ראו תיעוד אצל תום שגב, **חיילי הרשע** (ירושלים: דומינו, 1987), עמ' 35. מעניין ששיר אחד באתר "זמרשת", "לנו השמש", בגרסה עברית של יהודה שרת, מקורו שיר לאומני גרמני – "Unser die Sonne, unser die Erde" – ומלחינו, ארנסט לותר פון קנור, היה עורך שותף של אחד משירוני הוורמכט.

ירידת קרנה של השירה בציבור בדורות הצעירים נחשבת בדרך כלל ביטוי לאינדיבידואליזציה, אך למען האמת, פסטיבלי רוק הם אירועים מלכדים מסוג אחר. פרשנות אפשרית מסבירה כי "מאמצע שנות ה-60 אמני הרוק . . . ביטאו את אמירתם מתוך השקפה של תרבות נגד מתנגדת ל'סדר' הבורגני בחיי היומיום של העידן הנאו-קפיטליסטי".⁴⁶ כלום ייתכן שרק בארצנו, שנשלטה בידי מפלגות הפועלים, נתפס המהפך הרוקיסטי כחלק מהתהליך ההפוך של הפרטה? ועוד זאת, ההנחה, שבעבר הפיצו גופים ממלכתיים תרבות הומוגנית, ואילו היום יש גיוון מבוזר, אינה נכונה. בחברה הצורכת מוסיקה פופולרית עדכנית יש ריכוזיות רבה, למשל בדמות "רשימות האזנה" (playlists) הומוגניות למדי בתחנות רדיו, כגון גלגל"צ. בקבוצת הגילים של חברי "זמרשת" הבחירה בשירי ארץ-ישראל היא ההתבדלות מהכלל על מחיריה החברתיים, ויש בה יסוד של סירוב למאבק בידודי. אולי בצדק טען גדעון עפרת שההתייחסות החוזרת ונשנית לחוויה החלוצית כפרק מהולל מן העבר היא בבחינת "חיפוש אחר הילדות האבודה".⁴⁷ בהפצת שירי ארץ-ישראל קיימת רתיעה מרב-תרבותיות, ואולם למעשה כיום הזמר העברי, ובייחוד זה המוקדם, עומד לפני הכחדה מטעם עריצויות אחרות. מפעל "זמרשת" מתברר כמחאה של "העדה הצברית" נגד דריסתה בשם הרב-תרבותיות לא רק בידי חוגים תרבותיים מתחרים (כגון ש"ס), אלא בעיקר בידי מהרסיה ומחריביה מבפנים, כבקביעתו של דדי צוקר, הפוסל במומו: "הצבר הזה . . . חייב עכשיו ללכת מן העולם, ולהשאיר אותנו . . . ללא יהירותו".⁴⁸ פרויקט "זמרשת" מנוגד לתפיסה של "מדורת שבט" מבחינה נוספת. הבחירה בשימור שירים רבים ככל האפשר מנוגדת לדרישה לקנון קטן מוגדר היטב ומוכר לכול. לצורכי המשכיות מדור המייסדים דרושה דווקא בחירה ריכוזית (בעיקר במערכת החינוך) במספר מצומצם של שירים, והוא יילמד בכל הארץ. אין זה מציאותי לצפות שההיצע הרחב באתר "זמרשת" יביא לידי להנחלה כוללת לקהלים רחבים, אלא ששימור והנגשה של שירים רבים יאפשרו התוודעות אליהם למעוניינים, ולו מעטים.

⁴⁶ ארי קטורזה, "בוהמיניות להמונים": מוזיקת רוק ו"תרבות הנגד" בארצות הברית (עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, 2001), עמ' 73.

⁴⁷ גדעון עפרת, אדמה, אדם, דם: מיתוס החלוצי ופולחן האדמה במחנות ההתיישבות. (תל-אביב: גומא, 1980), עמ' 13.

⁴⁸ דדי צוקר, "הצבר חייב ללכת", בתוך: אנו היהודים החילוניים: מהי זהות יהודית חילונית? בעריכת דדי צוקר (תל-אביב: ידיעות אחרונות, 1999), עמ' 184-193.

מבחר הערות על השירים ועל הביצועים באתר

נתמקד עתה בקובצי הקול ב"זמרשת". באתר יש חמישה סוגי הקלטות: א. ביצועים מאירועי "זמרשת"; ב. הקלטות של חברת שוהם; ג. הקלטות של ביצועים ישראליים ישנים בני יותר מחמישים שנה, שמותר להעלות לאתר בלא תשלום לחברת התקליטים המקורית; ד. מעט הקלטות חדשות אחרות של מבצעים שאישרו העלאת חומרים לאתר; ה. הקלטות לא מקצועיות של שירים לא מוכרים.

ההקלטות מאירועי "זמרשת" (242 הקלטות ב-9.7.2008) מתעדות את הזמרה באירועים בהנחייתה המקצוענית של נ'גה אשד, המלווה את עצמה בגיטרה (בסגנון דומה לביצועי נחמה הנדל ולא כמקובל בזמר עברי מוקדם יותר), ובשלושה אירועים גם בליווי עליזה נגר במנדולינה. הקלטת סולנית ליד מיקרופון בשילוב קהל פותרת בעיה מעשית, הכרוכה בהכללה המכוונת ויוצאת הדופן באירועי שירה בציבור של שירים נשכחים, שרק מעטים בקהל מכירים. בעוד בשירים המוכרים תמיכתה של נ'גה אשד בקהל חלקית וכוללת הפסקות מכוונות, בשירים הבלתי מוכרים היא מקפידה לשיר ברצף, ובהקלטה שומעים בעיקר אותה. לעתים אשד מוסיפה מעברים קלילים בהשפעה פופית, כגון בשמיניות סוינג בפתיח ל"שיר הלחם" וכן ב"איה", שהמרשיות שלו מתענדת בביצוע. השירים הנידחים, שמוקלטים בביצועים מאירועי "זמרשת", נלמדו חלקית בשעת אירוע, ובהם "איכלו ילדים לחם תוצרת" מאת שרה לוי-תנאי (החסר בתקליטור שיצא משיריה), "אבטיח" בלחן העממי, "שיר הלחם", המזמר אפילו בשני קולות, שנלמדו באירוע, ו"החוצפה מותרת". נוסף על ההקלטות האלה מופיעות 13 הקלטות של נ'גה אשד לבדה.

הקלטות חברת שוהם בהדרכת מוט'קה שלף (137 הקלטות ב-9.7.2008) – שמונה תקליטורים מלאים, שהחבורה מוציאה מדי שנה בשנה למן שנת 2000 (בימים אלו נוסף תקליטור תשיעי) – הן נדבך חשוב בשימור שירים נשכחים, שאין זה מציאותי להביאם לשירה בציבור. רפרטואר חברת שוהם כמעט אינו כולל "זמרי 'שורשים'", ורובו מורכב מלחנים רוסיים, יידיים וקלסיים. בתיעודם אפשר לשמוע כמה משירי הראשונים, כגון "הגידו לי" ו"ביום סגריר" וכן רפרטואר רוסי, שנקלט בארץ בשנות הארבעים. העיבודים פשוטים והומופוניים כמעט כולם, ובכל זאת הביצוע אינו חד-קולי. ציבור המוסיקולוגים ודאי יתעניין בשלושה שירים נדירים, שהלחין סטיפן וולפה בתקופתו הארץ-ישראלית הקצרה (1934–1938) (בטרם היה לדמות מרכזית במודרניזם האמריקני) לטקסטים קומוניסטיים: "אבא נלחם לחופש", "עולם חדש" ו"תן לי חבר". משה גורלי הגדיר את שני האחרונים בעודם חדשים "מצטיינים במלודיקה גברית מעודדת ורתמוס חי ומלא מרץ [ו]שייכים למיטב הספרות המקהלתית החדשה".⁴⁹ חברת שוהם מבצעת עוד שירים שהיו, כנראה, שירי מקהלה מלכתחילה. שירים אחדים מופיעים בשירונים למקהלות בלא ליווי: "שיר הפעמונים", "אל נא תחתו" (מאת הנס אייזלר), "לשמש אחים", "ספני הוולגה", "לנו

⁴⁹ ראו: משה [ברונזפט] גורלי, "הקומופוזיטור סטיפן וולפה", רדיו ירושלים, ג' חשוון תרצ"ט (28 באוקטובר 1938), עמ' 17.

השמש", "הזמיר".⁵⁰ ואולם, חבורת שוהם לעולם אינה מבצעת בלי ליווי כלי. בדרך כלל הביצוע מלווה מגדולינה, המכפילה את קול הזמרה העיקרי, וקולות נוספים מוגבלים לקטעים קצרים בעיבוד פשוט מן המקובל לביצוע מקהלה. אמנם את "שפעת פרחים בגן" מאת יוהן הרמן שיין שרים חברים מחבורת שוהם בשלושה קולות קונטרפונקטיים ככתוב במקור (*Viel schöner Blümelein*), אך הביצוע כולל ליווי פסנתר נוסף ובלתי הולם, שאף מוקלט בלא איזון עם הקולות המזמרים.⁵¹

החטיבה המעניינת ביותר היא, ללא ספק, **ההקלטות הישנות מאוד**. אף שהסיבה למיעוט הקלטות מסחריות מאוחרות יותר נעוצה בחוקי זכויות יוצרים, גודש ביצועים ישנים מאוד ולעתים מקוריים הולם את האתוס הבלתי מתפשר של "זמרשת". ההקלטות הישנות ביותר שייכות לדור ההקלטות הראשון של שירי ארץ־ישראל כמו שפירט אליהו הכהן.⁵² החוויה המתסכלת של קריאה על חומרים מעניינים ובלתי נגישים הולכת ומתחלפת לה, ויש לקוות כי בעתיד תאוטרנה כל ההקלטות הללו ותועלינה לאתר. רוב ההקלטות בעיבוד תזמורתי אמנותי. מעניין לשמוע את מרדכי רוט שר את "אל הציפור" בלחן מוזס־מיכאל מילנר, איש ה"חברה למוסיקה עממית יהודית" מסנקט פטרבורג. מילנר כתב ליווי פסנתר אמנותי כליד, שיצא לאור בהוצאת "יבנה" בברלין; וולף ויינטראוב, הרשום כמעבד, תזמר גרסה זו. רוט שר גם את "שיר העמק", אך בהקלטה זו הזמרה מאכזבת. רוט שר "מרגוע לעמל", כלומר בלא הבנת הטקסט. בהקלטה אחרת לשיר זה חנה קיפניס אינה שוגה במשמעות אך שרה במבטא אירופי בולט עוד יותר **Leyameil**, כלומר לא זו בלבד שאינה הוגה את הע', אלא אף הופכת אותה לדיפטונג.⁵³ על רקע זה יש להבין מדוע "[הזמר יחזקאל] סחרוב יצא מגדרו כדי להדגיש בקולו את האותיות ה', ע' וח', ובלבד שהביצוע יישא צביון אותנטי של היגוי ארץ־ישראלי עברי מזרחי, עתיק ומקורי."⁵⁴ האזנה להקלטתו לשיר "מכורת" שבאתר מגלה שהמזרחיות בה ממותנת מאוד (היא קיימת בביצועו של סחר ל"יפים הלילות בכנען", שטרם עלה לאתר). אפשר לשמוע שאכן "עיבודו האולטרה־מודרני של אלפרד ניומן . . . היה רחוק מרוח השירים המקורית", אך בסך הכול סגנונו הכללי אימפרסיוניסטי ומעט ג'זי. עוד הקלטות ב"זמרשת", שהכהן מזכיר, כוללות שלושה מן השירים שהקליט יוסף שפינדל: מעניינת הקלטת "כינרת כינרת", המאופקת יחסית להשתפכות המפורסמת של שפינדל, ובכל זאת ממירה את הטון השביעי הטבעי

⁵⁰ חמשת השירים הראשונים ברשימה מתוך השירון **שירי אחד במאי** בעריכת נסים נסימוב ושלמה קפלן. הוצאת המרכז לתרבות: [לפני קום המדינה]; שני האחרונים מתוך **שירי מקהלה (בשניים ובשלושה קולות)** [ספר ראשון] בעריכת בנימין פינטוס, נסים נסימוב ושלמה קפלן. תל־אביב: הוצאת המרכז לתרבות, תש"ט.

⁵¹ "שפעת פרחים בגן" הוא מדרגל ואולי וילנלה. הגרסה המקהלתית העברית מופיעה ב**שירי מקהלה (בשניים ובשלושה קולות)**, ספר שני בעריכת בנימין פינטוס ושלמה קפלן. תל־אביב: הוצאת המרכז לתרבות, תשי"ג. שם מופיע גם "נדנודים", הנזכר בהמשך הדברים.

⁵² אליהו הכהן, "סיבובים ראשונים: פרקים בדיסקוגרפיה של התקליט העברי", בתוך: **הכל זהב**, בעריכת יוסי מר־חיים ויאיר סתוי (תל־אביב: מעריב, תשנ"ג), עמ' 9–20.

⁵³ דבריו של אליהו הכהן (לעיל, הערה 5, עמ' 14) כי גם חנה קיפניס "שרה . . . בהטעמה מזרחית מאולצת" אינם מתאשרים על פי חמש הקלטותיה באתר.

⁵⁴ הכהן (לעיל, הערה 52), עמ' 11.

בצליל המוביל. זה העיוות בלחן, שעליו מדווח הכהן, כי מלחין השיר מרדכי זעירא קבל.⁵⁵ ב"שיר הגמל" ו"שדמת" בביצוע מלחנים ידידיה אדמון אפשר לשמוע כי אמנם "סלסל בגרונו כמנהג הרועים הערבים", ובכל זאת הביצועים נותרו חיוורים יחסית. לאחר הביצוע של שלמה וייספיט ל"שיר הגמל" במופע "היה היו זמנים" באותם קווים אסתטיים, אך במימוש מוצלח הרבה יותר, קשה לחזור לשמוע את אדמון.

שיר אחד שמסקרן בייחוד להאזין לו הוא "עץ הרימון" בביצוע לאה סיטין. אפשר לשמוע, כמו שתיארה אותה בתה נורית גלרון, "זמרת נפלאה" ש"שרה כמו תימנייה".⁵⁶ לשיר זה שתי מסורות ביצוע: האחת כשיר אמנותי, הזוכה לעיבודים מתוחכמים, כגון עיבודו של נועם שריף לביצוע חנה אהרוני ועיבוד מתי כספי לביצוע אריק לביא, ואילו האחרת כוולס פשוט וכמעט וולגרי, כמו בביצוע חבורת שירו שיר.⁵⁷ סיטין משלבת בית בסגנון ולס (אך בהגייה מזרחית) ופזמון, המושר לאט יותר ובאופן אמנותי, תוך שילובי הברות גבוהות, המזכירות את ביצועה של ברכה צפירה ל"בין נהר פרת".

הקלטות סולנים אחרות מאוחרות יותר, משנות החמישים. יש כמה הקלטות נהדרות של אהובה צדוק בליווי אמנותי ממש, כגון "הפלא ופלא" בליווי קונטרפונקטי של מקהלת ילדים בעיבוד יוסף הדר וכן "שיר הקוצרים" ("שירו שיר טומני הזרע") בלחן מעניין במיוחד, שחלקו השני אינו נסגר, אלא נמזג לתוך החזרה על החלק הראשון.⁵⁸ בהקלטות אחרות של צדוק (כגון "דגל ישראל") מלווה אותה נחום נרדי בפסנתר. נרדי, כידוע, מאלתר, ולכן פרטי הליווי הראויים להילמד אינם נגישים, אלא בהקלטה. נרדי מלווה, כנראה, גם את אסתר גמליאלית (למשל ב"בת הרב ואמה"), ובייחוד את בתו נעמה בסדרה שלמה ומשובחת במיוחד של שירי ביאליק לילדים. נרדי הלחין את כל ספר ה"שירים ופזמונות לילדים" מאת ביאליק, אך לחנים מעטים מאוד מהם התקבלו. על הנייר רוב הלחנים נראים עילגים, אך זמרתה הצחה של נעמה נרדי מצילה אותם. שיר אחד של ביאליק לילדים, "קן ציפור", מופיע באתר גם בלחן בלתי מוכר נוסף מאת המלחין אורי גבעון בביצועו הביתי. לחן זה ניהן בסגולות אסתטיות גבוהות במיוחד (אם כי הטמפו האיטי בלחן הידוע של אדל תואם יותר נדנד תינוקות לפני השינה), וכמו "הקין עבר" מאת עמירן הוא מושגת על משחק בין תאי קוורטה למסגרת הקוינטה היציבה מעל הטוניקה מתוך איזון בין שמירה על מוטיביקה אחידה ובין הימנעות מחזרות מדויקות. באחרונה נוספו לאתר שתי הקלטות בביצוע ישראל יצחקי משנת 1957: "הורה טוב" ("סובבוני") ו"שיר הבוצרים" ("הכורמים, היוגבים") בעיבודים

⁵⁵ המרת הצליל השביעי הטבעי בצליל המוביל נחשבה חטא אידאולוגי חמור. עיינו בדברי מנשה רבינא. "המוסיקה לשירי רחל", בתוך: **שירת רחל** (תל-אביב: דבר, מהדורה רביעית, תש"י), עמ' רג-רגנט; דיון בעיוות השיר "אל ארצי" בפי הקהל בעמוד רנה.

⁵⁶ נורית גלרון בריאיון טלוויזיוני אצל אמנון לוי. אין בידי פרטים.

⁵⁷ גרשון שקד מתאר ברומן **מהגרים** (תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשס"א) את "עץ הרימון" כ"וולס תנועתי" (עמ' 33) וכותב בסרקוזם כי "הטנגו, הוואלס והפוקס טרוט היו אסורים באיסור חמור בתנועת הנוער אלא אם כן נקראו בשם 'עץ הרימון' או בשמות הסוואה אחרים" (עמ' 38).

⁵⁸ תופעה זו קיימת בדרך כלל במוסיקה אמנותית בלבד. ראו מחקרו של ארז רפופרט: Erez Rapoport, *The Smoothing-Over of Junctures as a Style Element in Mendelssohn's Instrumental Music*. Ph.D. Dissertation, The City University of New York, 2004.

קמריים אמנותיים של מרדכי אולריי־נוז'יק, שלמרבה הצער, אינם נשמעים היטב בשל האיכות הטכנית. הקלטות אלו נעשו לאחר שיצחקי, שקודם לכן נודע בשירים סלונים, שנתפסו אז כ"מודרניים", פנה אל סגנון ארץ־ישראלי. המאבק בין שירי ארץ־ישראל לסגנונות אחרים התקיים עוד בתקופת עיצובם ולא דווקא כמאבק בין חדש לישן.⁵⁹

מקצת ההקלטות הישנות מושמעות בפי סולנים בעלי הכשרה קלסית (ולפעמים גם חזנית). זמרים קלסיים, השרים כיום רפרטואר עממי, לוקים לא פעם בסגנון זמרה בלתי הולם, כגון ויברטו עשיר מדיי. ואולם בהקלטות שבאתר יתרונות הזמרה האמנותית בולטים (כגון החזקת תנועות לכל אורכן של הברות ממושכות), ואילו הכשלים הפוטנציאליים נעדרים בעקבות מעוררת השתאות. אפשר לשמוע את אפרים די־זהב ואברהם וילקומירסקי בשתיים מתוך שש (!) גרסאות ללחנו של יואל אנגל ל"אומרים ישנה ארץ", שאין בהן אפילו שתיים הזהות בהתאמת המילים ללחן. השילוב של טקסט מלעילי, המועבר לפעמים למלרע, עם סינקופה, שלעתיים נדרסת או משתנה בביצוע, יוצר מערכת אפשרויות סבוכה במיוחד.⁶⁰ וילקומירסקי מבצע גם את "נומה בן" בלחן משה וילנסקי בביצוע אָטי במיוחד, המספק זמן לפרטים מעניינים בליווי התזמורתי (בעיבוד המלחין, כנראה, ואולי אף בניצוחו). יחסי הטמפו בין חלקי השיר שונים מבהקלטות מאוחרות (חוה אלברשטיין, אילנה רובינא), שבהן הפזמון מואץ. רגינה חומסקה בן־אמתי, שסגנון זמרתה מזכיר מעט את נתניה דברת, מושמעת בשני שירים מתוך אריך הנגן, שהקליטה בליווי מקהלה ותזמורת: "ירושלים" ("מעל פסגת הר הצופים") ו"שדות שבעמק". הליווי התזמורתי הדרמתי נשמע לעתים מהלרי, וב"ירושלים" יש אף רמיזות לסימפוניה החמישית. מרדכי בן־שחר שר את "שיר החי" ("דמנו נהר ואשד"), ואף הוא שר בליווי מקהלה ותזמורת. הפתיח דיסוננטי ומאתגר, אך ההמשך קונבנציונאלי יותר חרף תוספת קונטרפונקטית של מנגינה חדשה בבית השני. תפקיד המקהלה המלווה מצטמצם לחזרות על הפסוקים האחרונים בכל משפט. פאולו גורין שר את "אנחנו שרים לך", המנון המוכר בדרך כלל בשירת רבים, בליווי מקהלת פועלי תל־אביב ותזמורת במאפיינים דומים ואת "בגליל בתל־חי" (ללא מקהלה) בהקלטה נפלאה, שנקטמת, למרבה הצער, אמנם בסוף בית, ועל צליל הטוניקה אך בהרמון בלתי יציב באקורד גרמני. אפרים בירן שר את "ככה כך ולא אחרת" בליווי כלי של "להקת רון עמי", שהיא, ככל הנשמע, הרכב קמרי מורחב של נגנים מקצועיים. את העיבוד הסימפוני האמנותי עתיר הפיזיקטו כתב מנחם אבידום בסגנון המזכיר את הסימפוניות הראשונות שלו. המנגינה בביצוע שונה מהגרסה המקובלת והרשומה בשירונים, והיא כוללת סקונדה מוגדלת.

באתר עוד הקלטות ישנות לא מעטות של סולנים, הזמינות כיום בתקליטורים מסחריים, בעיקר של "העמותה למורשת הזמר העברי", למשל בביצועי יוסף גולנד (יצאו לאור בגרמניה), ברכה צפירה, שלושת המיתרים ושושנה דמארי. אף שבחרתי להתמקד בביצועים שאינם נגישים היום בדרך אחרת,

⁵⁹ השוו, למשל, אל עדות משה וילנסקי על שירו הראשון, "זמזם זמזם": "הייתה לי בעיה קשה, בעית סגנון. הם אמרו לי מה שאתה כותב זה יפה אבל זה לא מקומי. לא שלנו. זה אירופאי. זו הייתה הבעיה שלי. עד שהתאקלמתי והתחלתי לכתוב משהו

בסגנון מקומי. משהו בדומה לשירים שנכתבו בארץ" אצל קליימן (לעיל, הערה 5), עמ' 166.

⁶⁰ לרקע עיוני על התאמת הטעמה אשכנזית בזמר העברי ראו: רשף, **הזמר העברי בראשיתו** (לעיל, הערה 10), עמ' 78–84.

לציבור הרחב חשובה מאוד האפשרות לשמוע בביצועי מופת ללא פשרות את "אורחה במדבר" או "שתו העדרים".

מלבד הקלטות הסולנים יש באתר גם הקלטות של מקהלות אחדות. לציון מיוחד ראוייה מקהלת הילדות של קיבוץ משמרות בהזרכת בתיה שטראוס. ברשימת חברות המקהלה אפשר למצוא את נעמה חנוך, שאחיה הצעיר פרסם לימים את קיבוץ בזמר העברי בסגנון אחר לגמרי. המקהלה שרה אקפלה, והיא מגיעה לפסגה ב"נדנודים" (כנראה שיבוש מ"נדודים", שהוא בערך תרגום המקור) – שיר תלת-קולי מאת ברטוק, המזומר בגרסה עברית של יוסף אהאי. זה שיר חריג במידת הקושי שלו בקרב שירי המקהלה, שתורגמו לעברית. הקלטות אלו לא יצאו לאור מעולם, והן מעוררות השתאות על אף רמת הישמרותן הבלתי שלמה. דיוק הדיקציה המדהים עולה על השכיח אצל מקהלות ילדים מקצועיות כיום, ואפשר שהוא משקף אידאל ביצוע, שהתקיים בראשית שנות החמישים.

מקהלת קול ציון לגולה מופיעה בכמה שירים בעיבודים של מרק לברי. העיבודים מעודנים שלא כשם שיצא להם, אך הזמרה מאפילה על הליווי (לפחות ברמת ההקלטה שהגיעה לאתר). "עמק" מאת לברי עצמו נשאר ברפרטואר המקהלות בישראל וזכה לביצועים מקהלתיים משובחים יותר בעיבוד המקורי. המקהלה אכן לא הושמעה ברדיו כלל עשרות בשנים; מהביצוע היפהפה ל"את אדמה" כול שיכולתי לשמוע עד היום הוא דגימה, שכלל גרי אקשטיין בפתיחה לביצועו הרוקיסטי בעשותו אותה לחוכא ולאטולוא. העיבוד של לברי לשיר זה קרוב ברוח ובטכניקת החיקוי לעיבוד הנפוץ יותר של פאול בן-חיים, ובמפתיע אף מורכב ממנו (קיים גם עיבוד של אריך וולטר שטרנברג).

העניין בהקלטות של מקהלות אחרות היסטורי יותר מאמנותי, לטעמי. דבריי מכוונים בעיקר לביצועים הבומבסטיים של שירים הרואיים בביצועי מקהלת האופרה הישראלית (הישנה), המקהלת המקובצת, ומקהלות שטרם התבררה זהותן.

ביצועים מסחריים חדשים יחסית, שניתן אישור להעלותם לאתר, הם יוצאי דופן ברפרטואר "זמרשת". חטיבה גדולה יחסית כוללת הקלטות של מקהלת בית הספר "הדסים" בעיבודי מנצחה, נתן שחר. הקלטות אלו בוצעו כבר בראשית שנות השבעים, אך תפוצתן הייתה מזערית והן לא נודעו ברבים. הרוח המודרנית כבר שורה עליהן. בין ההקלטות החדשות ממש בולטים כמה שירי ילדים מאת דניאל סמבורסקי בעיבודים ג'זיים מתונים של אורי ביתן וטל פדר ובביצועם עם יעל צבי וארז טודרס. הם בחרו שירים מודליים במנעד מצומצם אך באופן עקיב, ובמתכוון הם חורגים מרוח המקור בהרמוניה הכרומטית ואף במקצב, שאינו סר למרות הפעמה.

סוג החומר האחרון הוא **זמרה לא מעובדת** של שירים לא ידועים בפי זמרים בלתי מקצועיים "למטרות תיעוד". לפעמים כאשר המנגינה המזומרת זהה למופיע בשירונים נפוצים – כגון ב"קומו ונעלה" בזמרתן של נאוה נחמן וזיוה רותם – עָרְכָה לקוראי תווים אינו רב. ואולם לפעמים השירים המתועדים נדירים ממש. כך, למשל, ציונה קיפניס בת עין-חרוד הוקלטה ב-27 שירים, ובהם שירים מקומיים, כגון אלה שחיבר משה כרמי, אביה של פרופ' דליה כהן.⁶¹ מידען אחד בעל ייחוד אמנותי משל

⁶¹ שירים אלה נחקרו ותועדו אצל שפרן (לעיל, הערה 8).

עצמו הוא אליהו גמליאל (חלילן בלהקת עמנואל זמיר ומלחין אחד הלהנים של "ארץ זבת חלב"). גמליאל הוקלט לא מכבר (2008) בשיר "אדמה עבודה" ("ממרומים ברכה יורדת") בלחן דוד זהבי, והוא מלווה את עצמו בתיפוף. השיר מופיע באתר גם בלחנים המוכרים יותר של אפרים בן־חיים ואברהם מינדלין. אין זה לחן קופצני במיוחד, אך גמליאל משנה מהגרסה הכתובה של הלחן ומוסיף הפסקות וסינקופות בחלקו הראשון. אף שהשינוי עשוי לנבוע מחוסר זיכרון, ומקרב את לחן חלקו הראשון של השיר אל לחן החלק השני, שינוי זה משתלב היטב בסגנונו האישי של המבצע. לקהל הרחב גמליאל מתעד, אך למוסיקולוגים הוא ראוי לשמש מושא מחקר בפני עצמו.

כאשר יצאו לאור שיריו של עמנואל עמירן, העלתה יהודית כהן תקווה כי "הרבה לחנים יפים, שלא נודעו עדיין ברבים, ימצאו את דרכם אל שירת הציבור או אל שירת היחיד". תקווה זו נתבדתה שלא במפתיע, אך כאשר מוגשות לציבור הרחב הקלטות, רב יותר הסיכוי שמשוהו מהן יעורר פה ושם בארץ־ישראל עניין שאינו מחקר בלבד.⁶²

בראייה כוללת, אתר "זמרשת" מעורר התפעלות כבירה. הרושם עז עוד יותר בהתחשב בכך שהאתר קם ומתופעל בידי קבוצה קטנה שרובה חובבים ללא תגמול חומרי. בעצם אתר מעין זה ראוי היה כי יקום בידי מסגרת ממלכתית רשמית, וייתכן כי כך קורה כעת. בימים אלו נחנך מפעל הדיגיטציה של ארכיון הצליל הלאומי (הפונותיקה של בית הספרים הלאומי). אם יונגשו, או כאשר יונגשו, קובצי הקול של הפונותיקה (ובהם גם מוסיקה ישראלית אמנותית וחומרים נוספים), יהיה בידינו כלי משובח ושלם יותר מ"זמרשת" (אמנם ב"זמרשת" גם הקלטות פרטיות ומעט הקלטות מסחריות הנעדרות מבית הספרים הלאומי). למרבה הצער, מסתמן כי הקלטות הפונותיקה תהיינה זמינות לחוקרים בלבד (באמצעות מוסדות אקדמיים) ולא לציבור הרחב כולו כפי שהיה ראוי. אם בסופו של דבר יושקע מאמץ בתרון הבעיות החוקיות והתקציביות, הכרוכות בהנגשת ארכיון הצליל הלאומי לכלל הציבור, אפשר שלעצם קיומו של אתר "זמרשת" תהא בכך זכות.

Abstract

Zemereshet website, made up by a group of relatively young amateurs, includes hundreds of Hebrew songs, mostly from the beginning of zionism to 1948, in texts and usually sound files. These include recordings from live sing-along performances or recent recordings of old songs, as well as valuable old commercial recordings by soloists and choruses. Among the songs in the website, one may find many songs that were part of the live repertoire of community singing, but have long disappeared from that repertoire. This choice has special anachronistic political resonances.

⁶² יהודית כהן, "סקירת תוים: שירי עמנואל עמירן", תצליל י"א (תש"ם), עמ' 95–96.

עדכון מיום 24.10.2008:

מספר החומרים באתר עלה עלייה ניכרת. כמות השירים הגיעה ל-963 (תוספת של 51.7% מ-15.7.2008), וכן נוספו ביצועים רבים לשירים שכבר היו קיימים בעת כתיבת המאמר ולפעמים הקלטות לשירים שהופיעו ללא קובץ קול. תווים עדיין נדירים באתר, אך כמותם עלתה (ויש שירים מאוסף צבי שביט, הקיימים בתווים אך לא בהקלטה). נוספו גם חומרי עזר רבים, ובהם קטלוגים לשירי עמנואל זמיר ודוד זהבי.

הגידול הניכר מאפשר מעקב אחר התפתחות האתר ועיון מחודש בתוכנות שעלו לפני כשלושה חודשים. כצפוי, החוסרים בשירים ידועים הולכים ומתמלאים, ואכן היום האתר כולל את רוב השירים שצינתי במפורש כי נעדרו מהאתר: "היו לילות", "לילה לילה", "הטנדר נוסע" ו"שיר השומר" (למה עזבתיני, מוכנס באתר כ"שיר הרועה"), וכן "יפים הלילות בכנען", שנזכר בהקשר אחר. אמנם עדיין חסרים "קן ציפור" בלחן אדל ו"הבה נגילה" ושירים ידועים נוספים, שלא הזכרתי, למשל "שירת הנודד" ("הי ציונוני הדרך"), "תכול המטפחת", "הבאנו שלום עליכם", "זמר זמר לך", "רותי", "לשפן יש בית". אומדן מסוים לגבי קצב השלמת הכללתם של שירים המוכרים, ולו במידת מה, אפשר לקבל על סמך עדכון ההצלבה עם רפרטואר יעל רשף. נכון לתאריך 24.10.2008 כלולים ב"זמרשת" 307 מתוך 450 שירי הקורפוס העיקרי של רשף. כלומר מכלל 208 השירים בקורפוס רשף, שנעדרו ב"זמרשת" ב-15.7.2008, כבר הושלמו 63 (30.3%). בקצב גידול זה בתוך פחות משנה ייכללו כל שירי קורפוס רשף, אם כי יש לצפות שהקצב יואט, ושלא תינקט פעולה יזומה להשלמת קורפוס רשף, יישארו שירים מסוימים חסרים לטווח ארוך יותר. מהקורפוס המשני של רשף (84 השירים ה"מסופקים", המוכרים מעט בלבד) כלולים היום באתר 39 שירים – השלמה של 12 מתוך 57 שירים שחסרו (21.1%); כלומר קצב הגידול מהיר אך פחות גבוה מאשר בקורפוס הראשי, משום שמדובר ללא ספק בשירים מוכרים פחות. עם זה ראוי לציון כי חלקם של שירי קורפוס רשף בכלל רפרטואר "זמרשת" דווקא ירד, כי קצב הגידול של כמות השירים באתר גבוה הרבה יותר. תהליך זה צפוי להתעצם ככל שיגדל האתר. אכן, עם גידול האתר כמות השירים הנדירים בו תלך ותתעצם, והחומרים הידועים בו יהפכו למיעוט. חסרונה של הכוונה אל השירים הידועים יותר בעבור גולשים שאינם מצויים בתחום מורגש כעת אף יותר מבעבר.

ככל שהאתר מתעבה, כך מעמיק תוקף מסקנותיי בדבר ההטרונגויות הרבה של החומרים והכללתם של שירים שנדחו מהרפרטואר הפעיל של שירה בציבור. במיוחד מתרחשת השלמת שירים שהיו מוכרים ומזומרים בעבר, למשל בתנועות נוער. לכך תורמים מידענים פרטיים, שאותם מקליט בייחוד חבר "זמרשת", אביתר כהן. היקף ההקלטות הפרטיות באתר משמעותי, ולהערכתו, מתקרב כבר כעת לכמות "הקלטות הסקר" של שירי ארץ-ישראל בארכיון הצליל הלאומי. לא מעט שירים של המידענים הפרטיים ב"זמרשת" (למשל: עמליה חקל, טובה שור, כוכבה שחר, אורי לוי, אהרון לירון) מופיעים בארכיון הצליל הלאומי רק בהקלטות סקר (שם הוקלטו, למשל, עזרא כדורי ומנשה הראל, הרצליה רו, ירמיהו רוזנצווייג) – למשל, מקרב השירים שנוספו בחודשים האחרונים, "הרף מדאגה", "נערה ברכיני לשלום", "גד חשק לצאת לצייד".

משקלם של שירים שסגנונם זר לשירה בציבור נשאר קטן במיוחד. אף שלהלכה אפשר שיושלמו בעתיד, אין זה סביר. שירים אלו לא זומרו בקהל גם כשהיו חדשים, אפילו לא באופן מקומי. רבים מהם שירי תיאטרון (למשל מהצגות "המטאטא"), שנחשפו רק למי שנכח בהצגות שלא הוקלטו, וכנראה, אכן נשכחו רובם ככולם. אם יזכו לתחייה, הרי זה, כנראה, מתוך תווים ככל שאלה נשארו. חשוב לציון כי

אתר "זמרשת" אינו מנדה שירים כאלה, וכשהם מזדמנים בהקלטות, הם מוכנסים (ראו, למשל, "הט אזנך הקשבת"), אלא שהקלטות כאלה נדירות.

בהיבטים הפוליטיים הפער בין הציונות הסוציאליסטית הישנה לבין הימין הדתי, השואף לרשת אותה, ממשך לפעפע מתחת לחזות האחדות. מצד אחד, נוסף באתר סמן שמאלי קיצוני בשבחי לנין וסטלין בשיר "מי הראה לנו הדרך?". מצד אחר, לקראת יום הכיפורים נוספו שירים מסורתיים רבים. למרות אופיו החילוני של "זמרשת" נוספו הקלטות מחוגים אחרים לגמרי: "אגלי טל" בביצוע ילדים בתלמוד תורה, ואוסף שירים בביצוע ילדי כפר עציון. הרפרטואר שנבחר בעבורם ממוקד בכיוונים לאומניים מתוך הזדהות בלתי מסויגת. הנה ביטוי מובהק לאימוץ של הזמר העברי מבית מדרשה של הציונות הסוציאליסטית בידי הציונות הדתית תוך סילוק רכיבי ההתנגדות למסורת. בחוגי הקיבוצים, שבהם נוצרו חלקים אדירים בזמר העברי המוקדם, שרר, כמובן, פולמוס עם המסורת (ראו, למשל, עדות בתו של המלחין יזהר ירון, המקושרת לדף על אביה), אך היא מוסתרת ומודחקת באתר "זמרשת".

במסגרת זו אין באפשרותי להתייחס פרטנית לחומרים שנוספו לאתר בחודשים האחרונים, אך ברצוני להסב את תשומת הלב של הציבור המוסיקולוגי לעוד הקלטות של מבצעים קלסיים, כגון הזמרות יוספה שוקן וחנה זמיר עתירת הקולורטורה האופראית, לביצועים מקונצרט באוניברסיטת קורנל לאוסף העיבודים של מלחינים אמנותיים מהגולה לשירי ארץ־ישראל, שהופצו בגלויות. כמו כן הייתי מעוניין להסב את תשומת הלב גם לשירי מקהלה, שהם בעצם חלק מהרפרטואר הישראלי האמנותי, כגון העיבוד של אברהם דאוס ל"שיר העמק" וביצוע של מקהלת משמרות ל"עלי באר ענו לה" מאת אדמון. בעוד לשימורם של חומרים מסוימים שנדחו מהרפרטואר הפעיל חשיבות היסטורית בעיקרה, פנינים כגון אלה מלמדות שגם בין החומרים שנשכחו יש שירים וביצועים בעלי ערך אסתטי משובח במיוחד.